

## Nyelv és irodalom

### Két felszólalás a pécsi nyelvészkongresszuson

#### A mai költői nyelvről

Mai költői nyelvünk néhány problémájáról szeretnék beszélni. Azért erről, mert ez leginkább szívügyem s mert úgy látom, nincs minden rendben körülötte.

Németh László különös meghatározása szerint: „Író az, aki gondolkodása finomabb sajátosságait a nyelven át tudja csempészni. A stílus a nyelv ellenére éreztetett gondolkodás.”

Nyilván egyoldalú meghatározás, talán kissé formalista is, de most, amikor a költőt kifejező eszköze, a nyelv felől akarjuk megközelíteni, igen használható.

Minden költő tudja, milyen keservesen nehéz a harc, a megfogalmazás harca. Ragyogó gondolatok, nagyszerű érzések szürkülnek meg, válnak jelentéktelenné gyakran, mire nyelvi köntöst öltenek. A mondanivaló egyenértékű nyelvi kifejezése szinte csak ritka kegyelmi pillanat, az eredmény többnyire megalkuvás.

A harc a kifejezésért sokféle módon és sokféle eszközzel folyik. Az a sajátos mód, az eszközöknek az a sajátos készlete, mely egy-egy költőre nézve jellemző, szabja meg a költő egyéni nyelvi stílusát.

Mindezzel nyilván nem sok újat mondtam. De szükségesnek véltem előre bocsátani, hogy világosabbá váljék hozzászólásom további része. Hangsúlyozni szeretném tehát, hogy a nyelv, miközben a költő „átcsempészi” rajta mondanivalóját: gondolatait, érzelmeit s hangulatait, egyúttal kifejező eszköz is a költő kezében. Ebből viszont az következik, hogy a tartalom és a forma dialektikus egysége szerint a költői nyelv legapróbb elemének is csak a mögötte rejlő, megnyilatkozni kívánó tartalom ad létjogosultságot.

Az egyéniség, az emberi személyiség, a gondolatot, érzelmet és hangulatot sajátosan elszínezi. Ennek az elszíneződésnek meg kell látszania a költő nyelvi stílusán, csak akkor beszélhetünk egyéni stílusról.

Mai költészetünkben nyelvi vonatkozásban két fő veszély fenyeget. Pontosabban két irányból ugyanaz a veszély. Ez pedig a tartalom és a nyelvi kifejezés egymástól való elszakadása, az élő, közvetlen kapcsolat megszűnése a gondolat, érzelem és hangulat, valamint a nyelv között. Nem tudom, mi lenne rá a helyes szó, kétségtelenül valamiféle formalizmussal, nyelvi modorossággal állunk szemben, olykor talán a Meszterházi Lajos által említett nyelvi szecesszióval.

A veszély egyik irányból a különleges szókincs, eredetieskedő szókapcsolások, sőt néha a teljesen egyéni módon kezelt nyelvtan felől fenyeget.

Az elmúlt hónapokban sok vita folyt nálunk a modernizmusról. A vitához nem kívánok megjegyzéseket fűzni. Arra szeretnék csak utalni, hogy a „modernizmus” szó szinte a vita valamennyi megnyilatkozásában nyugodtan helyettesíthető lett volna a „szürrealizmus” szóval. Modernizmuson nálunk — jöllehet most már többen közefutottak meg helyes oldaláról a kérdést — jobbra szürrealizmust értenek költőink. A szürrealizmus szabad asszociációs alkotói folyamata nagy csábító s könnyen vezet félutakra, lazít a költői felelősségen, egyebek között a nyelv iránt való felelősségen is.



A veszély annál nagyobb, mert a kritikusokat meg a nyelvészeket többnyire bizonytalanságba dönti: elutasítják, esetleg lelkesednek érte elemzés helyett.

Hallgassunk meg néhány versrészletet! A költők nevét mellőzöm: hibákról, nem személyekről akarok beszélni. Hangsúlyozni szeretném azt is, hogy semmiképpen nem kívánom kétségbe vonni az idézett költők tehetségét, s azt sem állítom, hogy egész költészetükre jellemzők ezek a jelenségek.

Fémkoponyákból, mint az aranyfüst, zengve kiestél,  
ébenfa mellekről lemaradtál,  
szerelmes vállakról, csörgő bojt, leszakadtál.  
Fölkelnek az évek,  
ledőlnek az évek,  
szőlőfeketén, illatosan a hajdani éjek — —  
ki állt ott aranyba öntve,  
sátoros hordák vadizü száját megörökölve.

Egy másik versből:

Föld és ég csupa párolgó repedés... A Nap  
arany tutaján gomolygó zöld köd szakad,  
elénktorlódnak Dél rideg sarkkörei és Észak jégrengetege.

— — — — —  
Itt vagyunk hát forrongó korunk hű fiai: A JÖVŐ.  
Mellünk csont-boltozatairól csördülve hull le a kő.  
Ime, se a Gyűlölet-Kráterei, se Előítélet-Lavinák  
Nem zuzhatják szét  
arcunk baráti mosolyát.

Végül a harmadik idézet:

Egész ember akarok lenni,  
ez a legnehezebb,  
fiatal fejem dere lengi.  
A titkos úr dereng,  
s ha porráégésig kerengi  
e szív, embert jelent...

Eddig az idézetek. Nos, ha a költő az, aki át tudja csempészni a nyelven gondolkodásai finomabb sajátosságait, itt olyan „csempész-munkáról” van inkább szó, hogy csupán a gondolkodás finomabb sajátosságainak a ruhái kerülnek át a nyelven s a hiszékenyebb olvasót megtévesztik, mintha a ruhákban volna is valami. A harmadik idézetben a költő már azzal sem törődik, hogy az átcsempészett ruhák a szabásvarrás szokásos törvényei szerint készültek-e. Magyarán: fittyet hány a nyelvtan elemi követelményeinek is és mondatai grammatikai képtelenségek. En legalábbis többszöri olvasás ellenére sem tudtam megérteni, de még nyelvtanilag elemezni sem ezt:

A titkos úr dereng,  
s ha porráégésig kerengi  
e szív, embert jelent...

Bizony, innen már csak néhány lépés a halandzsa-nyelv.

A stílus demokratizmusa költőinknél is közérthetőséget kíván. Természetes és ésszerű igény, hiszen a műalkotás címzettje elvileg csak a közösség lehet. Azzal most ne foglalkozunk, hogy a közérthetőség a gyakorlatban meglehetősen viszonylagos fogalom. Költőink azonban néha úgy vélnek eleget tenni e követelménynek, hogy ér-



dektelen, lapos, prózai nyelven írnak, retteget a szokatlanság, a bonyolultság minden fajtájától, úgy lépegetnek a nyelvben, mint valami kitaposott cipőben.

Ime néhány sor:

Elgondoltam, milyen jó az,  
 hogy nem csupán az üres légbe kell  
 felnyújtani karunkat, amíg elhuz velünk  
 az ötven-hatvan év, amíg  
 elmarad a villanylámpa, a házak, sora, stb. stb.

Egy másik versből:

Kíváncsisággal és izgalommal vártam  
 egy elsőosztályú fülke ablakában,  
 hogy elhagyja majd Szobot a vonat — — —  
 az állami csőszök, dolguk téve, hátra-  
 huzódtak már mind, csak az őrszem látta  
 megilletődött hallgatásomat.

A költői egyéniség jelenlétét, a költő nyelvvalakító tevékenységét ezekben az idézetekben épp úgy nem érezzük, mint az előzőkben, a kifejezés itt sem a költő sajátja. Míg azonban az előző versekben az egyénieskedés, az eredetieskedés, itt kész nyelvi sablonok átvétele zavarja a sajátos mondanivaló sajátos nyelvi kifejezését. Mindkettő, az utóbbi is — bármily furcsának látszik — nyelvi modorosság, valamiféle nyelvi formalizmus.

Szeretnék költői nyelvünkkel kapcsolatban még egy gondolatot megpendíteni: az ú. n. szóhangulat kérdését. Az ilyesfajta vizsgálatok nálunk meglehetősen kezdetleges fokon állnak, bár nyelvészeink az utóbbi esztendőkből gyakrabban fordultak érdeklődéssel hasonló témák felé. Számomra pl. igen tanulságosak voltak Fábrián Pál fejtegetései „A magyar stilisztika vázlata” c. egyetemi tankönyvben, legutóbb pedig Fónagy Iván könyve: „A költői nyelv hangtanából.” Nem tudok ugyan szabaddulni attól a gondolattól, hogy olyan vizsgálódási területről van szó, melynek erősen szubjektív vonásai elkerülhetetlenek, mégis érdemesnek tartom, mert segíti a költői tudatosságot, s az olvasó szemét is rányitja az esztétikum egy eléggé elhanyagolt jelenségére.

Alig hinném, hogy pl. József Attila alábbi két sorában:

Vágom a fát hűvös halomba,  
 fényesül a görcse sikongva

a didergő „h”-k, a sikló, csillogó „s”-ek, sőt a „sikongva” szó torlódó, majd megcsúszó mássalhangzói — kellő hangtani tudatosítás után — nem fokoznák az olvasó gyönyörűségét, s az ilyen tudatosítások nem járulnának hozzá költői nyelvünk fejlődéséhez.

Hasznos lenne, ha nyelvészeink gyakrabban ejtenék módját, hogy bonckés alá vegyenek egy-egy verseskötet, vagy műfordításgyűjteményt, s elemezzék őket a nyelvészet különféle nézőpontjából. Mintha szívesebben foglalkoznának prózaírókkal s a költők közül inkább csak a klasszikusokat kedvelnék. A költői nyelv bizonyára kényesebb feladatok elé állítaná őket, de megérné a fáradságot, mert közös szerelmünk, a magyar irodalom nyerne belőle.

CSORBA GYÖZÖ